

Memo

bezoekadres / visitors address
Lange Nieuwstraat 38
NL-Utrecht

telefoon / telephone
+31(0)30 231 38 35

postadres / postal address
Postbus / P.O. Box 8518
NL-3503 RM Utrecht

email
info@catharijneconvent.nl
www.catharijneconvent.nl

Betreft: Broekland, H. Marcellinus

Memo Herbestemming

Interieur H. Marcellinuskerk te Broekland

De Marcellinuskerk te Broekland is één van de 9 locaties binnen de parochie Heilig Kruis. Er zijn plannen om de kerk binnenkort aan de eredienst te onttrekken.

Deze memo richt zich op het roerende kerkelijke erfgoed (voorwerpen van kunst- en wetenschap, liturgische voorwerpen, geschiedkundige gedenkstukken of andere roerende zaken van bijzondere waarde). Het roerende erfgoed is, in opdracht van het Aartsbisdom Utrecht, in 2020 geïnventariseerd en in woord en beeld vastgelegd in een inventarisrapport (leden van het parochiebestuur kunnen toegang tot de gegevens aanvragen via <https://kerkcollectie.catharijneconvent.nl/>).

In dit rapport worden sommige objecten aangemerkt als behorend tot de 'kerncollectie'. Deze objecten zijn cultuurhistorisch gezien de belangrijkste objecten binnen het kerkgebouw. De beschrijving van de kerncollectie uit het inventarisrapport is als bijlage bij deze memo gevoegd.

De voorwerpen die tot de kerncollectie behoren zijn beschermd en vallen onder het bisschoppelijke machtigingenbeleid (Algemeen Reglement Parochie). Mocht u het voornemen hebben wijzigingen in de situatie aan te brengen, m.b.t. de voorwerpen die tot de kerncollectie behoren (u wilt bijvoorbeeld voorwerpen laten restaureren, in bruikleen geven of verkopen), dan is er altijd toestemming nodig van de Diocesane Commissie Kerkelijk Kunstbezit van het Aartsbisdom.

Herbestemmingsadvies

De H. Marcellinuskerk te Broekland werd gebouwd in 1912 naar plannen van de Amersfoortse architect Herman Kroes. Het gaat om een neogotische bakstenen kruiskerk met driezijdig gesloten koor en toren aan de westzijde. In 1931 werd de kerk met zijbeuken vergroot (naar ontwerp van Jac. Haket te Deventer). Kerk en naastgelegen pastorie zijn gemeentelijk monument.

Het originele interieur van de kerk is grotendeels bewaard gebleven. Het neogotische hoogaltaar en Maria-altaar zijn nog aanwezig evenals de heiligenbeelden. Uit de periode 1934-1935, toen een het interieur werd verrijkt met een aantal grote kerkmeubelen, dateren nog het H. Hartaltaar, de preekstoel, panelen van de (later

ontmantelde) communiebank en twee kaarsenstandaards. Ook de reeks glas-in-loodramen van Joan Collette dateren uit deze periode.

In situ bewaren

Integraal onderdeel van het gebouw of van het interieurenssemble:

- Inv. nr. 9933-1: het neogotische hoogaltaar met eikenhouten retabel waarin gepolychromeerde reliëfs, vervaardigd in de periode 1912-1916 door het Bossche atelier van M. van Bokhoven & H. Jonkers. Het altaar is kunsthistorisch van belang.
- Inv. nr. 9933-2: het neogotische Maria-altaar, waarvan het eikenhouten retabel met gepolychromeerd houten Mariabeeld eveneens door Van Bokhoven & Jonkers is geleverd in 1918.
- Inv. nr. 9933-4: drie neogotische glas-in-loodramen in het koor, voorstellende Adam en Eva met God de Vader, de Geboorte van Christus en Pinksteren. De ramen dateren uit 1920 en werden vervaardigd door de glazenier Hertel uit Düsseldorf.
- Inv. nr. 072614: de ingemetselde hardstenen wijdingskruisjes.
- Het in 1934-1935 tot stand gekomen ensemble van H. Hartaltaar (incl. het oudere H. Hartbeeld, inv. nr. 072537), de preekstoel (inv. nr. 072552) en twee grote kaarsenstandaards (inv. nr. 072562). De stukken werden geleverd door het atelier Brom te Utrecht en zijn alle gedecoreerd met groen gepatineerd koper. Hierbij horen ook nog fragmenten van de oude communiebank (ook geleverd door Brom. Van deze communiebank zijn echter alleen fragmenten overgeleverd (zie categorie hieronder).
- Inv. nr. 9933-5: De uit 1934-1939 daterende beglazing naar ontwerp van de bekende kunstenaar Joan Collette, dit ensemble is van hoge kunsthistorische waarde en van belang voor een helder overzicht van het oeuvre van deze gerenommeerde kerkelijke kunstenaar.

Bij voorkeur in situ bewaren

Onderdeel van het interieurenssemble; indien de aard van de herbestemming van het gebouw dit toelaat, kunnen onderstaande objecten achterblijven in het gebouw, uiteraard in overleg met de nieuwe eigenaar of huurder. Mocht dit niet gaan, dan bewaren binnen parochie of proberen voor de objecten een kerkelijke herbestemming te zoeken.

- Inv. nr. 9933-3: de zes gepolychromeerde houten heiligenbeelden in het middenschip, waaronder het beeld van de kerkpatroon Marcellinus.
- Inv. nr. 072570: de hardstenen doopvont met koperen deksel, uit de bouwtijd (het vont staat al niet meer op de oorspronkelijke plaats in de doopkapel)
- Inv. nr. 072559: de overgebleven fragmenten van de communiebank

Bewaren binnen de parochie

(Lokaal)-historisch of kunsthistorisch belang. Deze objecten zouden eventueel ook kunnen worden herplaatst in een andere kerk of kapel buiten de parochie, dan wel graag in overleg met de Diocesane Commissie Kerkelijk Kunstbezit.

- Inv. nr. 9933-7: fraaie verguld zilveren achttiende-eeuwse kelk, gezien zijn datering waarschijnlijk afkomstig uit de schuilkerk in Boerhaar. Door deze achtergrond tegelijk van belang voor de parochiegeschiedenis
- Inv. nr. 9933-10: zilveren stralenmonstrans uit ca. 1815, vervaardigd door Petrus Antonius Theonville, zilversmid te Boxmeer. Vermoedelijk eveneens afkomstig uit het kerkje aan de Soestwetering te Boerhaar.

- Inv. nr. 9933-6: verguld zilveren kelk, volgende de schenkersinscriptie geschonken aan J. Verhoef, pastoor van Boerhaar, vervaardigd in 1873 door het Duitse atelier van F.W. Hellner.
- Inv. nr. 072612: de moderne kruiswegstaties, 1960, uitgevoerd in mozaïek en vervaardigd door de norbertijn Jan de Kort
- Inv. nr. 072620: een fraai uitgevoerde en rijk bewerkte neogotische smeedijzeren kaarsenstandaard, mogelijk van de vooraanstaande kunstsmid Albert Kniep
- Inv. nr. 072741: het schilderij van de Kruisafname in de sacristie
- Inv. nr. 9933-9: verguld zilveren kelk (fa. Van Roosmalen, Utrecht) in 1946 geschonken aan kapelaan P. Krijnen
- Inv. nr. 072748: enkele parochiële vaandels waaronder een exemplaar van de K.A.B St. Joseph.

De overige inventarisstukken kunnen op termijn worden herplaatst in kerken binnen of buiten de parochie (bijvoorbeeld via <http://vraagenaanbod.catharijneconvent.nl/>).

drs. Pia Verhoeven
 Erfgoed specialist Museum Catharijneconvent
 Utrecht, 19-04-2021

Historisch overzicht

De kerk van de H. Marcellinus aan de Van Dongenstraat in het kerkdorp Broekland is een van de kerken die anno 2020 deel uitmaken van de fusieparochie H. Kruis. Die omvat verder de geloofsgemeenschap Raalte (H. Kruisverheffing en Sint-Paulus) en de locaties Luttenberg, Haarle, Heeten, Mariënheem, Nieuw Heeten en Holten. Dit parochieverband kwam in 2009-2010 tot stand. De oprichtingsviering vond in januari 2010 in de Pauluskerk in Raalte plaats.

Het was op 1 december 1912 dat de Marcellinusparochie is gesticht. In dat jaar kreeg Broekland een eigen kerk. De kerkelijke geschiedenis gaat echter veel verder terug. Toen in de zestiende eeuw de Reformatie voor de katholieke bevolking tot de schuilkerkenperiode leidde, was het ook voor de inwoners van Broekland niet meer mogelijk om van de bestaande kerken in Wesepe, Wijhe of Raalte gebruik te maken. Waar zich nu aan de Raalterweg de boerderij Groot Koerkamp bevindt, was eertijds de erve Strijveen en daar werd door rondtrekkende geestelijken de mis gelezen. Het was de jezuïet Egbert van Vilsteren die zich daar vestigde om van daaruit het gehele gebied te bedienen, of zoals het bij Bouwhuis wordt gezegd: "om van daaruit het Roomsche geloof weer op te raakelen waar het nog smeulde onder de asch". Voor veel katholieken was het zelfs vier uur gaans om de mis bij te wonen. Egbert van Vilsteren overleed in 1660. Hij wordt gezien als de grondlegger van de parochie Boerhaar waaruit later de parochies Wijhe en Broekland zijn voortgekomen.

Vanaf 1688 was het de erve De Vos waar werd gekerkt. Die lag tussen Wijhe en Broekland. Op de boerderij die hier later is gebouwd (Hooglandweg 2) is betekenisvol nog altijd te lezen: "Verheft zich hier geen bidplaats meer, het heelal is tempel van de Heer". De Vos bleef ruim 130 jaar in gebruik. In de vroege negentiende eeuw - als er inmiddels in de Franse tijd gelijkberechtiging van religie is gekomen - was de schuurkerk zozeer in verval dat de plannen werden ontwikkeld voor een nieuw, echt kerkgebouw. Het als de Boerhaar bekend staande stuk grond aan de Soestwetering dat eigendom was van ene Gerrit Wijermans werd door hem in 1819 afgestaan om er een kerk met pastorie te bouwen. Met een rijkssubsidie van 5000 gulden verrees daar een zogeheten waterstaatskerkje. Tegelijk werd een kerkhof aangelegd. Het is bekend dat de Broeklander Gerrit Roelofs Reuveld er op 13 januari 1821 als eerste is begraven.

In november 1819 werd de kerk ingewijd. Het fraai aan de Soestwetering gelegen gebouw had een klein torentje en zal in een bescheiden neoclassicistische trant opgetrokken zijn geweest. Rondom deze kerk groeide de buurtschap Boerhaar verder uit. Zelfs kwam er in 1859 een katholieke school. Tegelijk ontstond tussen de inwoners van Boerhaar en Broekland steeds meer animositeit. Broekland was immers verstoken van een eigen kerk en school. Rond 1880 deden de Broeklanders dan ook het verzoek om een kerk te mogen bouwen. Dit in navolging van de inwoners van Wijhe die in 1869 een kerk hadden gebouwd. Toestemming bleef evenwel uit en dat leidde er zelfs toe dat de Broeklanders hun kinderen niet langer naar de r.k. school te Boerhaar stuurden maar naar de openbare school in Broekland zelf. Uiteindelijk kreeg men het in 1911 toch gedaan dat de aartsbisschop overstag ging, waardoor in 1912 te Broekland een eigen kerk tot stand kwam. Tegelijk met een nieuwe kerk in Boerhaar en allebei naar een ontwerp van architect Hermanus Kroes uit Amersfoort! De aan de H. Willibrordus toegewijde kerk van Boerhaar werd begin 1912 opgeleverd, het Broeklandse godshuis in november 1912. Net als te Boerhaar zou de boer- of buurtschap van Broekland rondom de kerk verder uitgroeien tot een volwaardig kerkdorp.

Op 3 december 1911 ging de eerste schop de grond in en op 28 maart 1912 legde pastoor A.J. de Laat van de parochie in Boerhaar de eerste steen. Het was pastoor Hermanus Mocking die de eerste pastoor was, in 1912-1919. Op 28 november 1912 las hij in Broekland voor het eerst de mis. In de kronieken noteerde hij: "Deze donderdag was een ware en onvergetelijke feestdag voor de bewoners van Broekland. Lange jaren hadden zij gearbeid en gestreden om zelf een parochiekerk, een eigen pastoor en zelfstandige parochie te hebben. Nu was de kroon op het werk gezet en hun wensch vervuld." (citaat ontleend aan Bouwhuis 1988). Uiteraard was de kerk toen reeds ingezegend. Op 19 juni 1913 volgde de kerkconsecratie door Mgr. van de Wetering. In de jaren daarna is het parochieleven verder uitgebouwd en in 1922 kwam er een eigen r.k. school, de Gerardus Majellaschool, met bijbehorende onderwijzerswoning.

Biotoop

Architect Hermanus Kroes (1864-1952) heeft een groot aantal ontwerpen op zijn naam staan, vooral in Amersfoort maar ook daarbuiten. Zijn kerken realiseerde hij vooral in het aartsbisdom. Ze tonen de invloed van de neogotische vormtaal zoals die met name door architect Alfred Tepe (1840-1920) werd vertegenwoordigd. Later onderging hij de invloed van een architect als Jan Stuyt (1868-1934). De Marcellinuskerk is representatief voor de eerste fase. Karakteristiek is de opzet als een kruiskerk met een driezijdig gesloten koor en aan de westzijde een hoge klokkentoren met achtkantige spits. Representatief voor Tepes Utrechtse richting in de neogotiek is het tamelijk bescheiden karakter en de nadruk op baksteen. Dit laatste blijkt bijvoorbeeld uit de venstertraceringen die juist niet in natuursteen zijn uitgevoerd. Typisch 'Utrechts' is ook het zogeheten vensternisportaal waarin de hoofdingang is opgenomen (ingang en venster zijn in een gezamenlijke gevelnis en onder één spitsboog gevat). Juist dergelijke kenmerken en motieven wijzen op de invloed van de Nederrijnse en Westfaalse kerkarchitectuur die sturend was voor Tepe en de zijnen.

In 1931 is de kerk tijdens het pastoraat van pastoor Lurvink door de Deventer architect Jac. Haket (1893-1989) met zijbeuken uitgebreid, aansluitende bij het bestaande karakter van het gebouw. Nog steeds is de latere uitbreiding af te lezen aan het onderscheid tussen de decoratieve vloertegels in de oorspronkelijke kruiskerk en de geometrische tegelvloeren van de zijbeuken. Voor deze uitbreiding was middels een intekenlijst een bedrag van f 8.000,00 bijeengebracht. Aannemer Reuvers uit Enschede voerde de verbouwing uit.

Inwendig wordt het gebouw gekenmerkt door het contrast tussen de gemetselde pijlers, bogen en gewelfribben en de gepleisterde wand- en gewelfvelden. Midden- en zijbeuken hebben vierdelige kruisribgewelven. In de viering is een stergewelf. In het kader van de liturgische vernieuwingen van Vaticanum II (1962-1965) is het priesterkoor in 1964 vernieuwd en werd een celebratiealtaar geplaatst. Bij de vernieuwing kreeg het koor een hoger vloerniveau waardoor de waarschijnlijk in de koorwand gemetselde eerste steen onder de vloer terechtkwam. Tegelijk verdween de wandpolychromie met sjabloonmotieven (zie Bouwhuis 1988). Het oorspronkelijke hoogaltaar (atelier Van Bokhoven & Jonkers, Den Bosch) is evenwel behouden gebleven. Ook het neogotische Maria-altaar en diverse heiligenbeelden zijn nog steeds aanwezig. Van een bijzondere betekenis is het kerkmeubilair uit 1934-1935. Toen zijn naar één ontwerp de nieuwe preekstoel, een communiebank, twee altaarluchters en het H. Hartaltaar geplaatst, uit het vermaarde atelier Brom te Utrecht (de communiebank is later ontmanteld maar de diverse panelen waarop de theologale en kardinale deugden zijn elders in het gebouw herplaatst). De toenmalige pastoor, Antony Wilhelmus Overvelde (pastoraat 1932-

1940), liet bovendien de ramenreeks van Joan Collette (1889-1958) plaatsen. Ook daarbij gaat het niet om de geringste kunstenaar. Overvelde had Collette leren kennen in de periode dat hij pastoor was van de Jozefkerk in Enschede. Collette had daar enkele schilderijen en de kruiswegstaties gerealiseerd. De belangwekkende ramen te Broekland worden genoemd in het werkoverzicht van Collette in Hoogvelds standaardoverzicht van het kerkelijke glas-in-lood uit de periode 1817-1968.

Tezamen met de naastgelegen en uit dezelfde periode daterende pastorie (net als de kerk een gemeentelijk monument/ verkocht in 1988) en het achter de kerk gelegen kerkhof met baarhuisje vormt de Marcellinuskerk nog steeds een markant r.k. ensemble dat representatief is voor de ontwikkelingen in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Kerncollectie

In het inventarisrapport worden sommige objecten tot de kerncollectie gerekend. Deze objecten zijn cultuurhistorisch gezien de belangrijkste objecten binnen het kerkgebouw. Met dit inzicht kunt u er voor zorgen dat deze voorwerpen de juiste zorg en aandacht krijgen, of, in geval van herbestemming, op de juiste plek terecht komen. Onderstaande voorwerpen worden allemaal tot de kerncollectie gerekend.

Behorende bij het gebouw en/of de historische inrichting (belangrijke onderdelen van het interieur die direct na de bouw van de kerk en in de decennia daarna verworven zijn voor de inrichting en verfraaiing van de kerk en die nog steeds beeldbepalend zijn):

- het hoogaltaar, tegelijk omwille van de kunsthistorische waarde van het door het atelier Van Bokhoven & Jonkers gemaakte retabel (inv.nr. 9933-1)
- van een vergelijkbare betekenis het Maria-altaar, waarvan het retabel met Mariabeeld eveneens door Van Bokhoven & Jonkers is geleverd (inv.nr. 9933-2)
- de zes beelden in het middenschip, waaronder het beeld van de kerkpatroon Marcellinus (inv.nr. 9933-3)
- de uit 1920 daterende koorramen van de glazenier Hertel uit Düsseldorf (inv.nr. 9933-4)
- de uit 1934/ 1939 daterende beglazing naar ontwerp van Joan Collette, dit ensemble is van hoge kunsthistorische waarde en van belang voor een helder overzicht van het oeuvre van deze gerenommeerde kerkelijke kunstenaar (inv.nr. 9933-5)
- het in 1934-1935 tot stand gekomen ensemble van H. Hartaltaar (incl. het oudere H. Hartbeeld), preekstoel, communiebank (hekwerk en panelen) en kaarsenstandaarden, geleverd door het atelier Brom te Utrecht (inv.nrs. 072537, 072552, 072559 en 072562)
- de doopvont (inv.nr. 072570)

Vanwege (kunst)historische en/of artistieke waarde:

- een uit het atelier F.X. Hellner afkomstige kelk (inv.nr. 9933-6)
- een waarschijnlijk uit de schuilkerk afkomstige achttiende-eeuwse kelk (inv.nr. 9933-7), door deze achtergrond tegelijk van belang voor de parochiegeschiedenis
- datzelfde geldt voor de monstrans uit omstreeks 1815 (inv.nr. 9933-10), vermoedelijk uit het kerkje aan de Soestwetering te Boerhaar
- de opmerkelijke door de norbertijn Jan de Kort gemaakte moderne kruiswegreeks (inv.nr. 072612)
- de rijkbewerkte smeedijzeren kaarsenstandaard, mogelijk van de vooraanstaande kunstsmed Albert Kniep (inv.nr. 072620)
- het opmerkelijke schilderij van de Kruisafname in de sacristie (inv.nr. 072741)

Documentaire waarde voor wat betreft de verwerving (bijvoorbeeld voorwerpen met schenkerinscripties):

- een kelk met schenkerinscriptie uit 1946 (inv.nr. 9933-9)

Emotionele waarde of documentaire waarde voor de parochie of directe omgeving (lokaalhistorisch belang, bijvoorbeeld voorwerpen die naar de bouw of wijding van de kerk verwijzen, naar de pastoors van de kerk of lokale broederschappen en verenigingen):

- de wijdingskruisen (inv.nr. 072614)
- enkele parochiële vaandels, waaronder een vaande van de Katholieke Arbeiders Bond (inv.nr. 072748)